

УДК 37:331

С. І. Ткачук,

доктор педагогічних наук, професор, декан факультету професійної та технологічної освіти,
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м.Умань)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РИНКУ ПРАЦІ

У статті розкриваються актуальні проблеми та перспективи розвитку професійної освіти. Визначено модернізацію за європейським зразком як один із головних напрямів її реформування з метою приведення вищої освіти до єдиних стандартів та критеріїв. У статті обґрунтовано положення про те, що професійна підготовка майбутнього фахівця – це педагогічний процес професійної освіти, результатом якого є формування його готовності до трудової діяльності. Розглянуто компетентність як характеристику, що дається людині унаслідок оцінки ефективності її дій, спрямованих на вирішення певного кола значущих для даного співтовариства завдань. Обґрунтовано компетентнісний підхід як провідний у системі професійної освіти майбутнього фахівця. Визначаються стратегічні підходи до вирішення проблем професійної освіти, її ролі і місця в системі розвитку національної освіти в умовах ринку праці.

Ключові слова: професійна освіта, професійна підготовка, ринок праці, європейський освітній простір, компетенції, компетентнісний підхід, децентралізація.

Постановка проблеми. Реформування освіти у системі сучасних загальноєвропейських тенденцій ставить перед українською інтелігенцією, зокрема педагогами, вченими, державними та громадськими діячами, завдання підготовки молоді, що має ґрунтуватися на кращих досягненнях світової та української педагогічної науки, історії та культури [1]. Одним із головних напрямів реформування професійної освіти України сьогодні є модернізація її за європейським зразком з метою приведення вищої освіти до єдиних стандартів та критеріїв. Перехід нашої держави до демократичного суспільства та до змін у ринкових відносинах потребує істотних змін у свідомості людини. Оскільки освіта закладає професійні, психологічні, соціальні передумови розвитку нації, її реформування є першим кроком до формування людини нового мислення та розвитку суспільства знань [2]. На сьогодні Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, а для цього необхідно здійснювати модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог.

Проблема якості професійної освіти активно вирішується європейською спільнотою упродовж останніх десятиліть. Необхідність та хід реформування системи професійної освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості є однією із актуальних проблем на шляху до євроінтеграції.

Рух до Європейського освітнього простору передбачає блок змін, які стосуються і назв предметів, і методик викладання, і оцінки знань, формування компетентностей самих студентів. Однак, тільки таким шляхом можливо досягнути мобільності як студента, так і викладача у сучасному освітньому просторі [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань розвитку професійно-технічної освіти у сучасних умовах присвячено праці Н. Ничкало, С. Ніколаєнка, А. Беляєвої, Г. Кругликова, В. Радкевич, О. Гаврилюк. Авторами досліджувалися питання особливостей взаємного впливу професійної освіти та ринку праці, інноваційних аспектів розвитку професійної освіти, дидактичних принципів професійної підготовки та організації виробничого навчання, оновлення освітніх технологій, що застосовуються в професійній освіті.

Зауважимо, що в аналізованих працях авторами надано більшу увагу питанням організаційного та методичного характеру, більшість з яких спрямовані на вирішення поточних завдань та розв'язання проблемних ситуацій. Однак поза увагою авторів лишилася проблематика управління системою професійної освіти виходячи з довгострокового бачення її перспектив та планів розвитку. Динамічний характер розвитку соціально-економічних процесів у сучасних умовах визначає потребу систематизації існуючих та формулювання нових положень відносно визначення тенденцій, особливостей та перспективних напрямків розвитку професійної освіти. При цьому серед основних питань, що лишаються малодослідженими, слід визначити напрямки реформування системи професійної освіти відповідно до актуальних викликів сьогодення.

Мета статті - визначити актуальні проблеми та перспективи розвитку професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток професійної освіти передбачає набуття такої якості, що відповідає потребам особистості студента, вимогам суспільства та забезпечує інтеграцію у світовий освітній простір. У сучасних умовах ринку праці до них висуваються нові вимоги: високий рівень теоретичної підготовки, сформований рівень соціальної зрілості, висока ефективність в ситуаціях невизначеності, швидка адаптація до умов робочого середовища. Тому, професійна освіта в Україні повинна бути якісною, майбутній фахівець зобов'язаний вміти постійно розвиватись та

самовдосконалюватись, щоб роботодавець був впевнений у його компетентності та професіоналізмі, а вищі навчальні заклади повинні звертати увагу на аспекти професійної підготовки студентів з урахуванням умов зовнішнього середовища, зокрема вимог ринку праці. Професійна підготовка майбутнього фахівця – це педагогічний процес професійної освіти, результатом якого є формування його готовності до трудової діяльності. Він проявляється у формах активності та визначає здібності ставити перед собою професійні цілі, обирати способи їх досягнення, здійснювати самоконтроль за виконанням власних дій і прогнозувати шляхи підвищення продуктивності роботи у професійному напрямку. Усе це формується за допомогою стандартів професійної освіти, щодо опанування даного фаху та особистих якостей студента.

В Україні вимоги до компетентності випускника спеціальності «Професійна освіта» певного профілю визначені в освітньо-кваліфікаційній характеристиці (ОКХ) та освітньо - професійній програмі (ОПП), що є стандартами вищої освіти.

Але, як показує український досвід, навчання у вищій школі характеризується рядом істотних недоліків: спостерігається не досить повна його відповідність специфіці професійної діяльності і вимогам, які стоять перед особистістю сучасного фахівця; притаманна одноманітність форм, методів і прийомів викладання, що викликає зменшення зацікавленості до пізнавальної діяльності й майбутньої професії. У зв'язку з цим, навчальний процес потребує вдосконалення, що можливе тільки шляхом впровадження методів активізації навчання.

Тому власне компетенції повинні стати проміжним, опосередкованим результатом навчання, а кінцевим результатом стає сама професійна діяльність. Сучасна діяльність установ професійної освіти спрямована не тільки на задоволення цілком конкретних потреб суспільства і економіки у фахівцях середньої ланки, але і на освітні потреби особи. Складна динаміка розвитку пов'язана з інтеграцією навчальних закладів, спадкоємністю освітніх програм різних рівнів, розширенням зв'язків з іншими освітніми установами, організаціями і підприємствами. При цьому важливо не стільки забезпечити модернізацію та нарощування кількісних параметрів (масштабів підготовки фахівців) функціонування системи професійної освіти, скільки досягнути темпів її випереджаючого розвитку, поряд із знаходженням і використанням якісно нових ресурсів реалізації цілей досліджуваної системи.

На сьогоднішній день пошуки шляхів визначення цілей і змісту професійної освіти ведуться у напрямі формування саме ключових компетенцій, які інтенсивно обговорюються і розробляються, і вже склалися теоретичні основи компетентнісного підходу. Компетентнісний підхід більш відповідає умовам ринкового господарювання, оскільки передбачає орієнтацію на формування в учнів таких ключових компетенцій, які затребувані сучасним ринком праці. Таким чином, компетентність – це характеристика, що дається людині унаслідок оцінки ефективності її дій, спрямованих на вирішення певного кола значущих для даного співтовариства завдань, це свого роду соціальне визнання. У переліку компетентностей необхідно виділити ключові і професійні компетентності. Передбачається, що ключові компетентності мають надпрофесійний характер і необхідні в будь-якій сфері діяльності:

- когнітивна (пізнавальна) – здатність самостійно вчитися, прагнення до пошуку інформації для навчальних цілей;
- соціально-психологічна – встановлення нормальних взаємин з людьми, здібність до роботи в колективі, співпраці, критиці і самокритиці;
- соціально-організаційна (управлінська) – здатність ухвалювати організаційні рішення, визначати цілі організації, навички самоконтролю;
- інформаційно-комп'ютерна – здатність отримувати, систематизувати, аналізувати і передавати інформацію, уміння інтерпретувати і узагальнювати її, використовувати Інтернет;
- креативна – здібність до творчості, уміння ставити і вирішувати нестандартні завдання, вести дослідну роботу;
- комунікативна – інтерес до людей, здатність адекватно сприймати усну мову, володіти монологічним і діалогічним мовленням, брати участь в неформальному спілкуванні, вести ділові переговори, наради, дискусії;
- компетентність у збереженні особистого здоров'я – уміння реалізовувати здоровий спосіб життя, проявляти відповідальність за здоров'я інших, здібність до фізичного, духовно-етичного розвитку, свобода від залежностей [1].

У основі програм, що реалізуються закладами професійної освіти, закладені головні мотиви змін в освіті, а саме: гуманізація системи професійної освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей особи, підвищення якості освітніх послуг для різних груп населення. Пошук власного шляху розвитку для закладів професійної освіти – це шлях не тільки практичного виживання і пристосування до швидко змінної ситуації в соціумі і освіті, збереження раніше накопиченого досвіду і самозбереження, але і розкриття більш широких можливостей, вихід за межі традиційних використовуваних схем руху.

Реалізація нових можливостей сприяє розвитку управлінського і педагогічного професійного досвіду співробітників. Тобто можна сказати, що ресурси розвитку закладів професійної освіти мають

внутрішню природу і зовнішнє застосування. Одна з основоположних цілей підготовки кваліфікованих фахівців – формування їх професійної компетентності, яка включає систему знань, умінь, навичок і здібностей, що дозволяють фахівцям кваліфіковано орієнтуватися у сфері професійної діяльності, а також якості осіб, що надають їм можливості успішно вирішувати певний клас професійних завдань. В умовах ринкової економіки окрім перерахованих вимог до особи сучасного фахівця затребуваними є такі якості, як:

- здатність ухвалювати правильні рішення; персональна відповідальність; здатність до спільної роботи заради досягнення мети; - здатність спонукати інших людей працювати спільно заради досягнення поставленої мети;

- прагнення до суб'єктивної оцінки особового потенціалу співробітників;

- готовність надавати іншим людям можливість самостійно ухвалювати рішення; здатність вирішувати конфлікти; здатність ефективно працювати як підлеглий.

Структурним елементом освітнього процесу є окремі частки його змісту. При компетентнісному підході в основу змісту навчання закладаються серії проблемних завдань, в процесі вирішення яких учні оволодівають компетентністю, тобто досвідом вирішення таких завдань.

Більшість нових професій вимагають кваліфікації, якими промисловий робітник ніколи не володів і до оволодіння якими він дуже погано пристосований. Вони вимагають відповідної освіти і здібностей до оволодіння і застосування теоретичних та аналітичних знань. Вони вимагають іншого підходу до роботи і іншого складу розуму. Більш того, вони вимагають наявності навичку постійного навчання.

Крім того, в умовах ринкової економіки людина є активним суб'єктом на ринку праці, що дає право вільно розпоряджатися своїм головним капіталом — здобутою кваліфікацією. Нині для значної частини працездатного населення України, особливо для молоді, непросто перебороти психологічний бар'єр переходу з позиції найманого державного працівника до умов, коли самому слід шукати на ринку праці високооплачувану роботу.

Вирішуючи проблеми професійної освіти в умовах ринкової економіки, слід зважати й на те, що кожній людині доводиться часто міняти не тільки місце роботи, але й професію. Отже, треба позбутися психологічного стереотипу, за якого поважали працівника, котрий десятки років пропрацював на одному місці. На жаль, утрату роботи в нас поки що більшість населення вважає трагедією, хоча в 95% випадків людина, що втратила роботу, але активно її шукає, через якийсь час влаштовується на нову, більш цікаву і більш оплачувану. Тобто разом із професійними знаннями людина має одержувати й запас міцності, якщо потрапить у скрутне становище. Щодо молоді, то в цих умовах вона має одержувати таку базову освіту, яка дозволить їй відносно легко освоювати нові професії в майбутньому.

Але, на жаль, сьогодні сфера української професійної освіти перебуває на перехідному етапі, метою якого є децентралізація професійної освіти. Враховуючи неготовність місцевих урядів самостійно фінансувати професійної освіти, цей етап супроводжується вкрай несприятливими наслідками, зокрема – закриттям деяких профтехучилищ у містах, де ресурсів не вистачає. Проте в деяких регіонах уже існують позитивні зрушення на шляху до подолання освітньої кризи.

Доцільність якнайшвидшого реформатування професійної освіти є очевидною не тільки з огляду на ринок праці, який уже протягом довгого часу відчуває значну нестачу спеціалістів робочих спеціальностей, а ще й з огляду на контингент учнів ПТУ, які переважно походять із найуразливіших верств населення. Випускати дипломованих спеціалістів без перспективи працевлаштування – означає створити прошарок декласованого агресивного населення, що може привести до найгірших наслідків як з економічної, так і з соціальної точки зору.

Децентралізації фінансування навчальних закладів професійної освіти віддала перевагу більшість розвинутих країн. Таким чином, відповідальність за впровадження тих чи інших напрямків підготовки кадрів перекинуто не на центральні органи влади, а на місцеві уряди, які повинні регулярно проводити моніторинг потреб локальних підприємств, знаходити можливості для співпраці з бізнесом у сфері надання освітніх послуг і раціонально розподіляти гроші власних бюджетів. Як результат, дипломи випускників закордонних закладів профтехосвіти відповідають набутим навичкам та знанням, що високо затребувані роботодавцями, а рівень залучення європейської молоді у профтехосвіту набагато вищий за український.

Із досвіду європейських країн можна зробити висновок, що державний бюджет – не єдине джерело фінансування професійної освіти. У країнах з успішною реформою професійної освіти представники відповідних навчальних закладів, місцевої влади, місцевого бізнесу та індустрії ведуть активний діалог. Усі сторони зацікавлені в розвитку професійно-технічної освіти, визначаючи, які професії потрібні і що потрібно розвивати. З метою більш ефективного використання ресурсів застосовується злиття закладів професійної освіти для створення великих навчальних центрів. У Данії здійснили об'єднання центрів із підвищення кваліфікації при Міністерстві праці та традиційних професійних коледжів, підпорядкованих Міністерству освіти, і на їхній базі утворили великі навчальні заклади під егідою Міністерства освіти. Подібний підхід був застосований і в Естонії. Там відбулася реорганізація мережі закладів професійної

освіти і навчання з метою створення великих центрів професійної підготовки. У період з 1994 по 2003 рр. завдяки злиттю кількість державних закладів професійної освіти в Естонії зменшилася з 77 до 52. Закордоном підприємства співпрацюють з училищами за допомогою програм учнівства та податкових пільг, залучаючи до виробництва необхідних спеціалістів.

Часи економії змушують роботодавців ретельно зважувати виробничі витрати та більш прискіпливо розглядати доцільність та рентабельність перепідготовки кадрів. Вони часто нарікають на неспроможність української системи професійної освіти надати випускникам необхідні для успішної трудової діяльності базові вміння та навички, невідповідність обсягів та напрямів професійного навчання потребам економіки та ринку праці, недостатній рівень якості професійної підготовки. В таких умовах діалог між промисловістю та закладами професійно-технічної освіти є вкрай важливим. Наступні кроки дадуть можливість нівелювати проблеми у професійній освіті та підвищити ефективність взаємодії профтехучилищ із бізнесом.

В умовах децентралізації фінансування місцеві органи влади вже не можуть «розбазарювати» гроші на підготовку незатребуваних кадрів. Саме тому вони повинні ретельно проаналізувати стан та сучасні тенденції розвитку регіональної економіки. Це передбачає створення робочих груп, до складу яких увійдуть урядовці міських рад, представники професійно-технічної освіти та підприємці. Всі разом вони зможуть з'ясувати актуальні напрямки підготовки професіоналів. Адже не є доцільним фінансувати навчання на вимогах промисловості, розробити програми навчання. Користуючись закордонним досвідом та враховуючи застарілу матеріальну базу більшості закладів профтехосвіти, учнівство може стати доцільним варіантом взаємодії студентів із потенціальними роботодавцями, особливо у професійних сферах, де орієнтація у сучасному обладнанні та інструментах є визначальною. Учнівство передбачає здобуття необхідної теоретичної бази за місцем навчання в поєднанні з практичними навичками на виробництві. Роботодавець платить учневі заробітну платню згідно з відповідним трудовим договором на період навчання на підприємстві.

Також альтернативним варіантом є контрактні умови, коли витрати на навчання бере на себе підприємство, зацікавлене в робітниках окремих спеціальностей. У цьому випадку роботодавець повинен бути впевнений, що заклад професійної освіти є надійним партнером у підготовці кадрів, тому його репутація за умови залучення коштів за такою схемою є визначальним критерієм. За даними Міністерства освіти і науки України, у 2013 р. та 2014 р. на договірній основі з юридичними та фізичними особами навчалася лише 3.1% і 2.9% учнів відповідно.

Визначення пріоритетних професій для регіональної промисловості допоможе зменшити кількість незатребуваних напрямків підготовки та послабити фінансове навантаження на місцеві бюджети, зокрема за статтею утримання дрібних училищ, об'єднуючи їх у великі багатопрофільні заклади. Укрупнення також передбачає обмеження закладами профтехосвіти кількості своїх навчальних програм. Навчання повинно відбуватися лише за тими професіями, які можуть підтримувати одна одну в сенсі спільного використання майстерень, навчальних матеріалів, обладнання та особливо вчителів і майстрів.

Заклади професійної освіти певного профілю можуть використовувати результати своєї навчальної діяльності на місцевих ринках. По-перше, така практика – це додаткове джерело залучення коштів, по-друге, – ефективний механізм для пристосування до сучасних бізнес-коливань. Наприклад, профучилища, що готують робітників харчової галузі, мають змогу продавати свої послуги місцевій громаді, а саме: продавати їжу, надавати ресторанні послуги, обслуговувати заходи (весілля, дні народження) тощо. Якщо для контролю над повним циклом виробництва навчальному закладу не вистачає виробничих потужностей та матеріально-технічної бази, цілком можливо обмежитись виробництвом проміжної продукції або послуг. Наприклад, установа профтехосвіти може виробляти колеса для велосипедів, а не самі велосипеди. Така ситуація вимагатиме від керівництва навчальних закладів налагоджувати співпрацю з підприємствами, які купуватимуть їхню продукцію, або намагатися продавати продукцію на географічно більшому ринку.

Висновки. Будь-який приріст ефективності професійної освіти в майбутньому буде пов'язаний із подальшим розвитком системи в напрямку децентралізації та орієнтації на попит. Тож, місцевим урядам треба не тільки скаржитися на недофінансування із центру, але й робити висновки та рішучі кроки в напрямку оптимізації мережі закладів професійної освіти і приводити їхні освітні програми у відповідність до потреб регіональної промисловості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика / С. У. Гончаренко, Н. Г. Ничкало, В. Л. Петренко; під ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький : Технологічний ун-т Поділля, 2002. – 334 с.
2. Козак Т. Інформаційна модель освітньої діяльності вищого навчального закладу III-IV рівня акредитації / Т.Козак // Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. / Ред. кол. : В.О. Зайчук (головний редактор), О.Я. Савченко, М.Ф. Дмитриченко та ін. – К. : НМЦ ВО, 2003. - Вип. 35. – С. 201-215.
3. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Професійно-технічна освіта. – 2004. – № 3. – С. 2 – 5.

4. Ничкало Н. Ринок праці і проблеми модернізації підготовки кваліфікованих робітників / Н. Ничкало // Проф.-техн. освіта. – 2004. – № 1. – С. 4 – 12.
5. Ничкало Н. Профтехосвіта і ринок праці : старі й нові проблеми / Н. Ничкало // Педагогічна газета. – 2005. – № 12. – С. 8.
6. Ніколаєнко С. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / С. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.
7. Спірін О.М. Цілі та завдання Болонського процесу / О.М. Спірін // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2004. – № 17. – С. 55-57.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Derzhavni standarty profesiinoi osvity: teoriia i metodyka / S. U. Honcharenko, N. H. Nychkalo, V. L. Petrenko ; pid red. N. H. Nychkalo. – Khmelnytskyi : Tekhnolohichniy un-t Podillia, 2002. – 334 s.
2. Kozak T. Informatsiina model osvithoi diialnosti vyshchoho navchalnoho zakladu III-IV rivnia akredytatsii / T.Kozak // Novi tekhnolohii navchannia : Nauk.-metod. zb. / Red. kol. : V.O. Zaichuk (holovnyi redaktor), O.Ya. Savchenko, M.F. Dmytrychenko ta in. – K. : NMTs VO, 2003. - Vyp. 35. – S. 201-215.
3. Kontseptsiia rozvytku profesiino-tekhnichnoi (profesiinoi) osvity v Ukraini // Profesiino-tekhnichna osvita. – 2004. – # 3. – S. 2 – 5.
4. Nychkalo N. Rynok pratsi i problemy modernizatsii pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv / N. Nychkalo // Prof.-tekhn. osvita. – 2004. – # 1. – S. 4 – 12.
5. Nychkalo N. Proftekhsvita i rynek pratsi : stari y novi problemy / N. Nychkalo // Pedagogichna gazeta. – 2005. – # 12. – S. 8.
6. Nikolaienko S. Vyshcha osvita – dzherelo sotsialno-ekonomichnoho i kulturnoho rozvytku suspilstva / S. Nikolaienko. – K. : Znannia, 2005. – 319 s.
7. Spirin O.M. Tsili ta zavdannia Bolonskoho protsesu / O.M. Spirin // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka. – 2004. – # 17. – S. 55-57.

Ткачук С. И. Актуальные проблемы и перспективы развития профессионального образования в условиях рынка труда

В статье раскрываются актуальные проблемы и перспективы развития профессионального образования. Определены модернизацию по европейскому образцу как одно из главных направлений ее реформирования с целью приведения высшего образования к единым стандартам и критериям. В статье обосновано положение о том, что профессиональная подготовка будущего специалиста - это педагогический процесс профессионального образования, результатом которого является формирование его готовности к трудовой деятельности. Рассмотрены компетентность как характеристику, дается человеку вследствие оценки эффективности ее действий, направленных на решение определенной круга значимых для данного сообщества задач. Обоснованно компетентностный подход как ведущий в системе профессионального образования будущего специалиста. Определяются стратегические подходы к решению проблем профессионального образования, ее роли и места в системе развития национального образования в условиях рынка труда.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессиональная подготовка, рынок труда, европейское образовательное пространство, компетенции, компетентностный подход, децентрализация.

Tkachuk S. I. Topical Issues And Prospects Of Developing Professional Education In The Labour Market Conditions

The article deals with the topical issues and prospects of developing professional education. Its modernization on the European model is defined as one of the main directions of its reform with the aim of bringing higher education to common standards and criteria. The author justifies the idea that future specialists' training is a pedagogical process of professional education, resulting in the formation of their willingness to work. Competence is considered as a characteristic given to a person as the result of the evaluation of the effectiveness of their actions directed to the solution of a certain circle of tasks which are important for the community. The competence approach is described as leading in the system of professional education. Strategic approaches to the solution of vocational education problems and its role and place in the system of national education in the labour market conditions are defined.

Keywords: professional education, training, labor market, European educational space, competence, competence approach, decentralization.